

BENEDICTUS VAN NURSIA (480-547) *Aartsvader van het Westerse kloosterwezen*
Westfriese Ekklesia, zondag 2 juni 2019, Kees Kok

1.

Het monnikendom is ontstaan in de derde eeuw van onze jaartelling, in Egypte, Palestina en Syrië. Het is geboren uit de strijd en de tegenstrijdigheid tussen het vroege christendom met zijn hoge morele idealen en de in vele opzichten moreel failliete, harde, antieke wereld. Als de terugkomst van de messias, die door de vroege ekklesia spoedig verwacht werd, uitblijft, en zij regelmatig wordt bloot gesteld aan vervolging, lijken er nog maar twee mogelijkheden over te blijven: je zo goed en kwaad als het gaat voegen naar de bestaande Romeinse wereldorde, of jezelf terugtrekken in een isolement en daar alsnog de komst van de messias afwachten, biddend, vastend en vechtend tegen de geestelijke en lichamelijke verzoeken van deze wereld. Dat laatste doen de monniken, van *monachoi* – *eenlingen*. Antonius de Grote, die leefde van 251-356 – honderdenvijf jaar – is een van de eerste en beroemdste van die ‘woestijnvaders’. Hij kwam tot zijn ascetische leven op grond van het verhaal over de rijke jongeling die door Jezus werd opgeroepen zijn bezit aan de armen te geven. Dat deed hij en velen met hem. Zij trokken zich terug uit de samenleving en vestigden zich in de woestijn, waar zij gingen leven in een wereld verzakende eenzaamheid. Door de grote toestroom van monniken werd gemeenschapsvorming op den duur onvermijdelijk en werden de kluizen van de kluizenaars samengevoegd in gemeenschappelijke huizen, in kloosters. Om het gemeenschappelijk leven in goede banen te leiden waren er regels nodig. De eerste kloosterregel gaat terug op abt Pachomius een voormalig militair. Pachomius legde zijn monniken – zijn hoofdklooster telde er wel dertienhonderd – een ijzeren discipline op, ontnam hen elke vorm van vrije wil en bezit, en verbood elke relatie met de buitenwereld. Gehoorzaamheid was de hoogste deugd,

Ook in het Westen maakte men al spoedig kennis met monniken, meestal losse individuen, die soms tijdelijk in groepen samenwoonden. De beroemde kerkvader Augustinus (354-430) had een grote hekel aan die ‘hangmonniken’. Mislukkelingen noemt hij ze en boos schrijft hij. ‘Door niemand ooit gestuurd zijn ze altijd op pad, nooit ergens vast, nooit staand, nooit zittend. Ze brengen valse relieken van martelaren aan de man, moeten altijd zogenaamd verre familieleden bezoeken en schoeien daartoe onophoudelijk. Het zijn woest behaarde zonderlingen die zeker bang zijn dat een geschoren heiligheid minder opbrengt dan een harige.’

2.

Omstreeks het jaar 500 trekt een zekere Benedictus, stammend uit een Romeinse adellijk geslacht, weg uit Rome, naar het zuiden, de Sabijnse bergen in. Is hij gevlucht, beroofd, berooid? We weten het niet. We weten helemaal weinig van hem. Zijn biografie, zo’n vijftig jaar na zijn dood geschreven door paus Gregorius de Grote, staat vol wonderverhalen en weinig nuchtere feiten. Aanvankelijk moet hij hebben geleefd als de eerste woestijnvaders: als een echte monnik, een *monachos*, in een rotshol bij Subiaco. Tot een paar rondzwervende monniken hem vragen hun leider te worden. Hij stemt toe, maar blijkt veel te streng voor hen – ze proberen hem te vergiften, maar wordt door een wonder gered. Daarna sticht hij eerst een hele serie kleine kloostertjes, tot hij in het jaar 529 de resten van een verlaten tempel op de Monte Cassino, tussen Rome en Napels, ombouwt tot een groter klooster. Verder is er weinig bekend. De leemtes in zijn biografie worden door Gregorius rijkelijk gevuld met wonderdaden, genezingen en dodenopwekkingen in de beste tradities van de profeet Elia en Jezus. Benedictus was toen kennelijk al uitgegroeid tot een legendarische heilige.

De belangrijkste nalatenschap van Benedictus is zijn kloosterregel. Die is aanzienlijk nuchterder en milder dan die van de eerder genoemde Pachomius. In plaats van ijzeren discipline en ver doorgevoerde ascese geldt bij Benedictus voor de elementaire zaken des levens: eten, drinken,

werken, bidden en slapen, een gezond minimum. 'Ora et labora', 'Bid en werk' luidt zijn beroemde slagzin voor het kloosterleven, dat hij harmonisch verdeelde over acht uur bidden, acht uur werken en acht uur rusten, dag in dag uit. Aan alles is gedacht, zelfs aan plaspauzen tijdens de lange koorgeboden, de invulling van het keukencorvee en het bedienen aan tafel. De regel bevat onder andere een litanie van achtenzeventig morele deugden en aanbevelingen, met voorop de tien geboden en een belangrijke rol voor dienstbaarheid, geduld en mildheid. De gehoorzaamheid aan de abt – de huisvader van het klooster – is nog steeds onvoorwaardelijk, maar tegelijkertijd wordt de abt wel verplicht *al* zijn medebroeders regelmatig te consulteren. Iedere vorm van bezit is strikt verboden, alles is van iedereen en iedereen krijgt van dat alles naar behoefte. Een ander belangrijk element is de permanente binding van de monniken aan hun klooster, de *stabilitas loci*. En in die vaste woonplaats staat de gastvrijheid hoog in het vaandel. De vreemdeling moet met alle eerboden worden ontvangen en behandeld, zelfs het vasten mag daarvoor worden gebroken.

3.

De regel van Benedictus kan worden gelezen als een poging tot een blauwdruk van een totaal andere, egalitaire samenleving, een voorschot op de komende wereld, een proeve van het koninkrijk van God. De raad die Jezus aan die hooggeplaatste meneer geeft: verkoop alles wat je hebt en deel het uit aan de armen, wordt er eenvoudig mee opgevolgd (Lukas 18, 18vv). Wat in de Handelingen van de Apostelen wordt gezegd over de eerste ekklesia van Jeruzalem, dat zij alles gemeenschappelijk hadden (Handelingen 4,32vv), wordt onder die regel in praktijk gebracht. Geen uitvluchten of excuses, geen ideologische omwegen, gewoon doen. 'Omwille van het koninkrijk van God' laten de monniken al hun bezittingen achter zich, hun huis, vrouw, broers en zussen, ouders en kinderen. Want binnen de toen (en vandaag nog steeds) gangbare maatschappelijke en economische verhoudingen, inclusief de betrekkingen tussen man en vrouw en de heersende familierelaties, komt dat Koninkrijk in elk geval niet dichterbij. De monniken krijgen daarvoor in de plaats een nieuwe familie: nieuwe broeders. En zusters, al zitten die apart in eigen kloosters. In de utopische setting van de kloosterlijke samenleving, was het bedwingen van lichamelijke lusten en bezitshonger een *conditio sine qua non*, waar de monniken overigens in vrijheid voor moesten kiezen. Waar die keuzevrijheid op enigerlei wijze wordt vervangen door plicht en dwang, ontstaan uiteraard misstanden – en ook die kennen zoals we weten een lange geschiedenis.

4.

Benedictus sterft op 21 maart 547. Vijftig jaar later wordt Monte Cassino door de Longobarden verwoest. De monniken vluchten naar Rome en zoeken de bescherming van paus Gregorius, zelf benedictijn. Die belast zijn medebroeders met de opdracht om de volkeren in het Noorden, de Angelsaksen en de Germanen en al die anderen, te gaan bekeren. Ook zijn opvolger Gregorius II zet die politiek voort. En zo worden de Benedictijnen de missionarissen van Noordwest Europa, van Zweden tot Zwitserland en van Ierland tot diep in de Duitse landen. Het levert overal grote nationale heiligen op: Paulinus, Aidan, Theodorus, Bonifatius, Willibrordus en Ansgar en vele anderen. Zij stichten in heel Europa kloosters en kloosterscholen, voorlopers van onze universiteiten en gymnasia. Zij bewaarden daar behalve de christelijke traditie ook de klassieke cultuur en stonden daarmee aan de wieg van het humanisme. Met hun 'godsvredebeweging' zorgden zij voor religieus gesanctioneerde bestanden in de niet aflatende oorlogen tussen steden en landstroken en vormden zo een soort eerste vredesbeweging. Ze brachten moerassen in cultuur, bouwden de eerste dijken en vonden afwateringssytemen uit. Zo zijn ze van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van de landbouw en van heel onze voedingscultuur. Hun ideaal van wereldverachting en naastenliefde contrasteerde vooral in de 'donkere middeleeuwen' vaak in positieve zin met de heersende zeden, waarop ze geleidelijk steeds meer invloed kregen, als een soort zuurdesem.

5.

Maar het leven van de monniken beantwoordde lang niet altijd en overal aan de regel van Benedictus. In de loop van de Middeleeuwen werden de door landbouw en schenkingen puissant rijk geworden kloosters vaak de speelbal van wereldlijke machthebbers. Buitenechtelijke kinderen en onhuwbare dochters werden tegen hun wil, met bruidsschat en al afgeleverd aan kloosterpoorten. Daarbinnen heerste vaak grote luxe en weelde. Zo werd de individuele armoede van de monnik overstemd door de collectieve rijkdom van de kloostergemeenschap. De kritiek van de reformatoren, die trouwens zelf uit die kloosters voortkwamen, resulteerde in het stichten van nieuwe, strengere kloosters en kloosterorden, zoals de Cisterciënzers en de Trappisten. De grote orddestichters, zoals ook Franciscus, stonden aanvankelijk vaak op gespannen voet met het verwereldlijkte gezag van de paus van Rome, maar vroeg of laat hebben de opeenvolgende kloosterorden zich allemaal geschikt onder het oppergezag van de paus, uiteindelijk zijn ze allemaal getemd en kerkelijk ingelijfd. Ook de Benedictijnen. Zo hebben de vroomste asceten in de loop der eeuwen dienst gedaan als ketterjagers, aflatenhandelaars, contrareformatorische activisten en antimodernistische scherpslijpers. Maar ook daarbij moeten we wel meteen vaststellen dat de belangrijkste critici en vernieuwers van kerk en theologie juist ook weer voortkomen uit de grote orden, de augustijnen (Luther, bijvoorbeeld!), benedictijnen, dominicanen, franciscanen, jezuïeten. Oosterhuis was tenslotte ook jezuïet.

Eind achttiende eeuw heeft de Franse revolutie een groot deel van de machtige oude kloosters – zoals die van Cluny – met geweld weggevaagd. In de 19^e eeuw was er wel sprake van een heropleving, een restauratie. Die duurde tot diep in de vorige eeuw, maar daarna ebde de belangstelling voor het kloosterleven langzaam weg.

6.

Tot zover heel in het kort een blik op de bewogen geschiedenis van hetgeen Benedictus lang geleden begonnen is, maar waarvan hij zelf even weinig weet van heeft gehad als wij van hem. En hoe zal die geschiedenis verder gaan? De over heel Europa, vaak nog machtige Benedictijner kloosterburchten en –paleizen, met hun uitgestrekte landerijen en hun handvol, meest bejaarde paters, worden heden ten dage gerund als bedrijven, compleet met managers. Er wordt wijn verbouwd of bier gebrouwen, er worden spiritualiteitscursussen gegeven en trainingsprogramma's voor het bedrijfsleven, gebaseerd op de regel van Benedictus. Het schijnt dat er zich de laatste jaren weer jongere mensen aan de kloosterpoort melden. Maar die behoren vaak tot uiterst conservatieve roomse regionen. Je kunt je afvragen wat dat allemaal nog te maken heeft met die oorspronkelijke blauwdruk, die proeve van het 'koninkrijk van God', het grote ideaal van de vroegste ekklesia.

Is er een nieuw begin mogelijk? Een nieuwe 'orde', een orde van gerechtigheid? Tijd, plaats en ruimte voor het eerlijk delen van 'brood en ademtocht'? Dat die behoefte er is, is wel zeker. In de stadswaestijnen van vandaag, waar voor jongeren wonen bijna onmogelijk is geworden door speculatie en torenhoge huizenprijzen, zullen steeds meer mensen op zoek gaan naar witte plekken waar zij 'als broeders en zusters' kunnen samenwonen – zoals zo mooi beschreven staat in Psalm 133: 'Ja, dat doet deugd als broers en zussen samen te wonen in een huis.' Of, anders verwoord: 'Alleen kan ook / met twee is beter / twee of drie / met twaalf / of zeven maal zeven / eendrachtig' (Huub Oosterhuis, *150 Psalmen vrij*).

Dat is niet gemakkelijk, dat vraagt nogal wat. Maar niet onmogelijk, dat heeft bijna tweeduizend jaar kloosterleven wel bewezen.

Zolang er geloof is in die mogelijkheid van een nieuw begin, zolang mensen, zolang wij ons niet neerleggen bij de status quo van een wereld van ieder-voor-zich, zolang is er hoop, zolang is er leven. 'Honderdvoud'. Zo moge het zijn.